

<https://doi.org/10.15407/sofs2024.01.149>

УДК 001+62](091)(930.25)

ВЧЕНИЙ, ПРЕЗИДЕНТ, ГРОМАДСЬКИЙ ДІЯЧ

Презентація архівної спадщини

академіка НАН України Бориса Євгеновича Патона

З плином часу поглиблюється усвідомлення епохальності діяльності, масштабів наукового доробку та символічного значення постаті академіка Бориса Євгеновича Патона для наукової сфери України та світу. Тому вкрай важливим є ретельне дослідження й оприлюднення документів величезного за обсягом і різноманітного за змістом комплексу архівних джерел, зокрема з українських державних архівів, які стосуються наукової і науково-організаційної діяльності Б.Є. Патона.

Історична біографістика науковців та інженерів, а також формування джерельної бази, на якій вона будується, є одним із ключових напрямів досліджень з історії науки і техніки. Популяризація досвіду визначних учених й організаторів досліджень важлива для збільшення результативності науки в умовах кризових періодів, зокрема воєнного стану та повоєнного відновлення України. Вона має значну світоглядну, культурологічну та іміджеву перспективу, адже приклади подекуди героїчної діяльності та інноваційного мислення науковців у аналогічні історичні періоди викликають гордість за здобутки попередніх поколінь і почуття патріотизму, сприяють консолідації суспільства, прогресивному розвитку держави, збереженню традицій наукової праці та формуванню поваги до неї. Молодому поколінню дослідників це також допомагає опанувати наукову картину світу та сформувати науковий світогляд.

Цитування: Яременко Л.М., Шаповал А.І., Литвинко А.С., Луговський О.Г., Звонкова Г.Л. Вчений, Президент, громадський діяч. Презентація архівної спадщини академіка НАН України Бориса Євгеновича Патона. *Наука та наукознавство*. 2024. № 1 (123). С. 149—157. <https://doi.org/10.15407/sofs2024.01.149>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2024. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

До 105-ї річниці від дня народження академіка Б.Є. Патона науковцями Інституту архівознавства Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського (НБУВ) сформовано та представлено науковій громадськості особовий фонд № 35 «Патон Борис Євгенович (27.11.1918—19.08.2020) — академік НАН України за спеціальністю “електрозварювання” (1958), президент НАН України (1962—2020)», а також підготовлено виставку архівних документів фонду, презентація яких відбулася в день народження вченого 27 листопада 2023 р. Електронну версію виставки розміщено на сайті Інституту архівознавства НБУВ¹.

На відкритті були присутні представники наукової спільноти бібліотеки та інших установ України: директор НБУВ, член-кореспондент НАН України Л.А. Дубровіна; радник Президії НАН України, почесний директор НБУВ, академік НАН України О.С. Онищенко; директор Інституту архівознавства НБУВ, канд. іст. наук Л.М. Яременко; канд. іст. наук, заступник генерального директора НБУВ Ю.С. Ковтанюк; завідувач відділу досліджень техніко-економічних та організаційних проблем розвитку зварювання Інституту електрозварювання ім. Є.О. Патона НАН України О.Б. Селіверстова; академік НААН України, директор Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки НААН В.А. Вергунов. Від Інституту досліджень науково-технічного потенціалу та історії науки ім. Г.М. Доброва були присутні в. о. зав. відділу історії та соціології науки і техніки, д-р іст. наук А.С. Литвинко, ст. наук. співроб., канд. іст. наук О.Г. Луговський та ст. наук. співроб., канд. іст. наук Г.Л. Звонкова. На виставці та у доповідях співробітників Інституту архівознавства НБУВ представлено основні групи документів з особового фонду вченого — біографічні документи, наукові праці, документи щодо діяльності, листування, фотодокументи, вітальна кореспонденція та інші.

Відкриваючи захід, генеральний директор НБУВ Л.А. Дубровіна зазначила, що сьогодні через сформований масштабний документний ресурс НБУВ знайомить широкий науковий загал із життєвим шляхом нашого сучасника, людини незвичайної долі та особистості високого державного рангу, яка працювала на Україну і здійснила значний внесок у її розвиток, очолювала понад півстоліття Академію наук і залишила по собі багату духовну спадщину. Відкриттям особового фонду Б.Є. Патона НБУВ започатковує новий і цікавий етап в історії Національної академії наук України — представлення цієї історії в особистостях.

Директор Інституту архівознавства НБУВ Л.М. Яременко виступила з доповіддю «Наукова діяльність Інституту архівознавства НБУВ, дослідження історії науки та її видатних діячів», ознайомивши при-

¹ Інститут архівознавства НБУВ. URL: <http://nbuv.gov.ua/node/6337> (дата звернення: 20.12.2023).

На засіданні, присвяченому презентації архівної спадщини академіка НАН України Б.Є. Патона. Виступає директор Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського Л.А. Дубровіна; ліворуч — директор Інституту архівознавства НБУВ Л.М. Яременко, Київ, 27 листопада 2023 р.

Учасники презентації архівної спадщини академіка НАН України Б.Є. Патона

Почесна відзнака Міністерства оборони України «За зміцнення обороноздатності» та Почесний знак академіку Б.Є. Патону від начальника Генерального штабу — Головнокомандувача Збройних сил України

сутніх з результатами діяльності Інституту, який є унікальною установою, що поєднує функції науково-дослідного структурного підрозділу НБУВ і головного архівного підрозділу НАН України. Інститут відповідає за формування, збереженість, облік і використання Архівного фонду НАН України та здійснює наукові джерелознавчі дослідження складу його документів. Доповідачка розповіла про склад архівів наукових установ та українських науковців, що зберігаються в інституті; ознайомила з його основними виданнями з історії Академії наук та творчої спадщини видатних вчених; підкреслила, що нинішня презентація є ще одним свідченням внеску наших дослідників у формування національної пам'яті про історію української науки.

На заході виступив радник Президії НАН України, почесний директор НБУВ, академік НАН України О.С. Онищенко, який тривалий час працював під керівництвом Б.Є. Патона. Він високо оцінив здійснену роботу із вшанування пам'яті видатного науковця та Президента НАН України.

Серед привітань гостей виділявся яскравий виступ директора Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки НААН України, академіка НААН, д-ра с.-г. наук і д-ра іст. наук В.А. Вергунова, де підкреслено, що Борис Євгенович значною мірою посприяв розвитку аграрної науки як окремого сегменту академічної науки.

Ґрунтовну доповідь про формування та склад документів особового фонду Б.Є. Патона виголосив завідувач відділу археографії Інституту архівознавства НБУВ, д-р іст. наук А.І. Шаповал. У виступах інших упорядників фонду (канд. іст. наук, ст. наук. співроб. О.І. Ємчук; канд.

іст. наук, ст. наук. співроб. А.А. Майстренко; наук. співроб. І.Г. Кіржаєва; наук. співроб. М.С. Коломієць; мол. наук. співроб. К.А. Папакіна) презентовано біографічні документи Б.Є. Патона, наукову спадщину вченого, документи про його діяльність, фотодокументи, епістолярій науковця та вітальну кореспонденцію.

Від дирекції Інституту архівознавства НБУВ було висловлено щире подяку заступниці начальника Секретаріату Президії НАН України В.Ф. Євграфовій за багаторічну плідну працю зі збереження наукової спадщини академіка НАН України Б.Є. Патона та активне сприяння у формуванні його особового архіву. Їй, а також О.Б. Селіверстовій — завідувачці відділу досліджень техніко-економічних та організаційних проблем розвитку зварювання, до складу якого входить Музей Є.О. та Б.Є. Патонів Інституту електрозварювання ім. Є.О. Патона НАН України, вручили подарункові екземпляри описів до фонду академіка Б.Є. Патона.

З біографічних документів академіка Б.Є. Патона було представлено витяг із протоколу Загальних зборів АН УРСР про його обрання президентом АН УРСР від 27 лютого 1962 р., свідоцтва про вітчизняні та іноземні нагороди вченого від вищих органів влади, державних і громадських установ, організацій і закладів вищої освіти. Серед яскравих експонатів — зірка *Borys Paton* від Державного космічного агентства України (2009) та власноруч зроблений Борисом Євгеновичем запис із визначенням його розуміння поняття «щастя».

У фонді зберігаються документи, пов'язані з науковою діяльністю вченого: монографії, статті, доповіді та робочі матеріали до них, патенти на винаходи, зокрема перелік наукових праць і патентів Б.Є. Патона, які є в базах даних Інституту наукової інформації США за 1968—1999 рр.

На засіданні було представлено документи, що ілюструють діяльність вченого на посадах президента НАН України, директора Інституту електрозварювання ім. Є.О. Патона та як авторитетного вченого-зварювальника. Це нотатки з пропозиціями Бориса Євгеновича про поліпшення організаційної структури та науково-дослідної роботи НАН України, програми наукових відряджень, численні запрошення вченому взяти участь у наукових і громадських заходах.

До архівного фонду Б.Є. Патона увійшли документи про науково-дослідну, науково-організаційну, громадсько-політичну діяльність вченого та його участь у міжнародному науковому співробітництві за 1958—2020 рр. Огляд цього комплексу документів архіву здійснено у доповіді д-ра іст. наук А.І. Шаповала, де зазначено, що фонд містить документи про участь академіка Б.Є. Патона у Загальних зборах НАН України та галузевих академій наук України, засіданнях Комітету з державних премій України в галузі науки і техніки та Ради національної

безпеки і оборони України; аналітичні записки вченого про важливі напрями розвитку НАН України та перспективи подальших досліджень; документи про діяльність Б.Є. Патона з організації співпраці між Державним концерном «Укроборонпром» та НАН України. Є документи про участь вченого у роботі міжнародних і вітчизняних наукових конференцій, з'їздів, симпозіумів та інших наукових заходів; його видавничу та редакторську діяльність; співпрацю з Малою академією наук України, українськими та іноземними закладами освіти. Представлено документи, що стосуються діяльності науковця як депутата Верховної Ради УРСР і члена Комісії з підготовки проекту Конституції України; його пропозиції щодо поліпшення науково-дослідної роботи в АН УРСР та її структури, оскільки в 1960-х рр. гостро стояло питання про збереження української Академії. У фонді відклався документ, де Б.Є. Патон наголошує на необхідності збереження Академії, для чого необхідно «...сконцентрувати зусилля на вирішенні винятково обмеженої кількості проблем, у яких Україна є провідною».

Документи фонду свідчать, що Борис Євгенович Патон приділяв значну увагу розвитку гуманітарних досліджень в Академії, збереженню науково-культурного надбання. Зокрема, представлено лист вченого до міністра аграрної політики України Ю.Ф. Мельника з проханням передати Національному дендрологічному парку «Софіївка» НАН України оранжерею-парковий комплекс Уманського державного університету, який тривалий час не використовувався за призначенням, унаслідок чого було втрачено всі екзотичні рослини, що вирощувалися в оранжереях упродовж майже 200 років. Переведення ж оранжереюного комплексу у підпорядкування НАН України давало змогу відновити колекцію тропічних і субтропічних рослин.

У 1971 р. вченого нагороджено Золотою медаллю Л. Лозанна Асоціації металургів Італії, а у вересні 1972 р. запрошено до італійського м. Турин для отримання нагороди. Серед документів представлено програму поїздки, яка передбачала участь у відкритті Міжнародного з'їзду з термообробки, відвідини великого автомобільного заводу *Mirafiori* та будівельних майданчиків нових лабораторій для заводу *Fiat*. Цей візит висвітлювався й італійською газетою *La stampa*.

Про конструктивну роль Бориса Євгеновича Патона у процесі здобуття Україною Незалежності свідчить запрошення йому як президенту НАН України від першого Президента України Л.М. Кравчука на урочисту зустріч з нагоди 10-ї річниці Всеукраїнського референдуму з проголошення Незалежності України.

Б.Є. Патон багато зробив для подолання наслідків тоталітаризму та відродження національно-культурних традицій в Україні, за що здобув повагу та авторитет у суспільстві. Про це свідчить запрошення вченому

від В. о. Голови Інституту національної пам'яті академіка І.Р. Юхновського на заході з нагоди 70-х роковин «Великого терору 1937—1938», що відбувалися в травні 2008 р. на території Національного історико-меморіального заповідника «Биківнянські могили».

Значну увагу Борис Євгенович Патон приділяв розвитку космічних досліджень в Україні, був членом Президії Всеукраїнської громадської організації «Аерокосмічне товариство України». Комплекс документів фонду засвідчує, що вчений був людиною широких і багатогранних інтересів, на що, зокрема, вказують його абонементи на періодичні видання за 1977 рік.

Епістолярна спадщина академіка Б.Є. Патона склала другий опис його особового архівного фонду, де містяться документи за 1944—2020 рр., пов'язані з листуванням ученого з представниками наукових, громадських і літературних кіл. Адресатами та кореспондентами Б.Є. Патона були передусім провідні українські та іноземні вчені. У фонді зберігається листування Бориса Євгеновича з академіками НАН України М.М. Амосовим, В.І. Атрощенко, А.К. Бабком, І.М. Вишневським, М.І. Гасиком, С.М. Гершензоном, В.М. Глушковым, О.Т. Гончаром, В.І. Грищенком, О.М. Гузем, І.М. Дзюбою, М.Г. Жулинським, С.І. Кучуком-Яценком, Б.І. Олійником, М.Г. Чумаченком та іншими вченими; листи закордонних науковців, зокрема академіків, президентів Польської академії наук Л. Кузницького, М. Моссаковського та В. Новацького, президента Академії наук Вірменії В. А. Амбарцумяна, лауреата Нобелівської премії Ж.І. Алфьорова та інших. Наприклад, у листі видатного українського математика та кібернетика, академіка В.М. Глушкова до Б.Є. Патона від 9 березня 1963 р. розглядаються питання реорганізації роботи Президії АН УРСР, і Віктор Михайлович запевняє Б.Є. Патона, що готовий надати необхідну допомогу. У фонді є лист від одного з визначних архітекторів Києва другої половини ХХ ст., почесного члена Академії архітектури України А.М. Мілецького, надісланий Борису Патону з Єрусалима 3 липня 1972 р. Автор листа повідомляв про своє обрання почесним членом Міжнародної академії архітектури.

З Б. Є. Патonom листувалися вчені — представники української діаспори. Наприклад, з вітального листа від 6 грудня 2018 р. від українського математика, заслуженого професора Техаського університету Р.І. Григорчука з нагоди 100-річчя Бориса Євгеновича можна дізнатися, що у подарунок Борису Патону від української діаспори США привезено книгу репродукцій картин Сальвадора Далі, придбану в музеї 41-го Президента США Джорджа Буша.

До фонду увійшли листи вітчизняних і закордонних державних, громадських і політичних діячів, митців, а також літераторів і журналістів, які брали інтерв'ю у Бориса Євгеновича чи писали про нього або

про Євгена Оскаровича Патона у національних та іноземних виданнях. Серед приватної кореспонденції зберігся лист-вітання Б.Є. Патону від його шкільної вчительки до 60-річчя. У фонді представлено також низку листів-спогадів про Бориса Євгеновича, Євгена Оскаровича та родину Патонів, автографи листів самого Б.Є. Патона. За стилем і змістом вони щирі, написані з великою повагою до адресатів.

Фонд Б.Є. Патона містить фотодокументи за тривалий період життя вченого (1960—2010 рр.), огляд яких подано у доповіді канд. іст. наук, ст. наук. співроб. Інституту архівознавства А.А. Майстренко. Світлини не тільки розкривають особистість вченого як наукового лідера, а й підкреслюють його активну участь у технологічному розвитку, громадському, культурному, освітньому та спортивному житті України. Б.Є. Патона можна побачити в колі академічної спільноти, державних діячів, під час відвідування навчальних закладів, виробничих підприємств, урочистих заходів. Географія документів різноманітна: вона охоплює не тільки Україну, а й далеке зарубіжжя. Цікавими є фото, зроблені під час відряджень Б.Є. Патона до В'єтнаму, Японії, Німеччини, Нідерландів та інших країн. Є зображення, що висвітлюють особисті якості Бориса Євгеновича, його здатність радіти життю. Унікальним є фото вченого на відпочинку з тенісною ракеткою в оточенні членів тенісної секції академічного спортивного комплексу «Наука» АН УРСР у день проведення змагань з нагоди його 60-річчя.

У фонді є світлини, що відображають моменти відвідування Б.Є. Патона технологічних підприємств, серед яких Херсонський суднобудівний завод, Південний машинобудівний завод ім. О.М. Макарова та Державне підприємство «Антонов»; перебіг закордонних візитів Б.Є. Патона — відвідування Саду каменів у м. Кіото (Японія, 1964), Нідерландів (м. Амстердам, 1969), велосипедного заводу в Німеччині (1981); участь Б.Є. Патона в організації та підписанні договорів про співпрацю із закордонними науковими установами, наприклад, між НАН України та академіями наук інших країн, зокрема з Польською академією наук (Варшава, 1999) та з делегацією з Японії в Києві у 2000-х рр.

На світлинах ми бачимо Бориса Євгеновича під час важливих для популяризації української науки заходів — відкриття пам'ятника академіку, президенту Всеукраїнської академії наук Данилу Кириловичу Заболотному на подвір'ї Інституту мікробіології і вірусології АН УРСР, а також меморіальної дошки на честь академіка Миколи Миколайовича Боголюбова в 2009 р. на червоному корпусі Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Окремі фотодокументи розкривають багатогранність професійних контактів Б.Є. Патона: на них ми бачимо його в колі провідних українських учених із різних галузей науки — академіків НАН України О.О. Шалімова, М.М. Амо-

сова, В.А. Смоля, А.Г. Загороднього, В.Ф. Чехуна, Я.С. Яцківа і багатьох інших.

В архіві Б.Є. Патона зберігається значна кількість вітальної кореспонденції з нагоди ювілеїв ученого, визначних дат історії Академії, державних і професійних свят від українських та іноземних колег, академічних установ, державних підприємств, закладів вищої освіти. Цікаво простежити, як із перебігом часу змінювалася техніка виконання вітань: від рукописів до комп'ютерної графіки. Частина з них продемонстровано у залі під час презентації.

За значний внесок у формування, збереження, розроблення та актуалізацію наукової спадщини видатних вчених України як вагомої складової Національного архівного фонду, активну участь у створенні Архіву та електронної виставки документів академіка НАН України Б.Є. Патона співробітників Інституту архівознавства НБУВ канд. іст. наук, ст. наук. співроб. О.І. Ємчук, канд. іст. наук, ст. наук. співроб. А.А. Майстренко, наук. співроб. І.Г. Кіржаєву, наук. співроб. М.С. Коломієць і мол. наук. співроб. К.А. Папакіну відзначено грамотами Відділення історії, філософії та права НАН України.

*Л.М. ЯРЕМЕНКО
А.І. ШАПОВАЛ
А.С. ЛИТВИНКО
О.Г. ЛУГОВСЬКИЙ
Г.Л. ЗВОНКОВА*